

Мусаева В.И. – КББАнын жетектөөчү илимий кызматкер, п.и.к

Чечендик кепке үйрөтүүдөгү макал-ылакаптардын ролу (же адабият сабагында макал-ылакаптарды окутуу менен окуучуларды чечендикке үйрөтүү)

Макал-ылакаптар тээ илгерки ата-бабалардын калтырып кеткен ыйык рухий-маданий мурасы. Кыргыздын макал-ылакаптарында кыргыз элинин акылмандыгы, бай турмуштук тажрыйбасы, атамзамандан бери калыптанып келген тарыхы, дүйнө таанымы, ишенимдери, үрп-адат, каада-салттары, коомдук көрүнүштөрү, мамлекеттик түзүлүштөрү, үй-бүлөдөгү, улуу, кичүү ортосундагы өз ара мамилелери, сый-урматтары, улуттук кыртыштан чыккан өзгөчөлүктөрү, касиеттүү баалуулуктары ыр саптары сыңары так, кыска, нуска, даана куюлуштуруп ооздон-оозго чебердик менен айтылып, делип олтуруп, канчалаган кылымдарды карытып, азыркы учурга чейин сакталып, жетип, урпактар тарабынан турмушта тарбиялык максатта пайдаланылып отурат.

Жалпы билим берүүчү орто мектептер үчүн кыргыз адабиятынын программасына ылайыкталып түзүлгөн календарлык планда (1.40-41) элдик макал-ылакаптарды окутууга 5-класста (1-чейреkte) 2 саат бөлүнгөн. Анын 1-саатында макал-ылакаптар – кыргыз элинин кылымдардан бери топтогон тажрыйбасынын кыска жана нуска чагылышы экендиги, жаштарды тарбиялоодогу макал-ылакаптардын ролун, макал-ылакаптардын чыгыш себептерин, макал менен ылакаптын айырмасын, ал эми 2-саатында кыргыз макал-ылакаптарынын тематикалык байлыгын, ыймандык сабактарын, макал-ылакаптар элдик акылмандыктын күбөсү экендигин, макалдардын жана ылакаптардын тилдик өзгөчөлүгүн, макалдар жана ылакаптар жөнүндө түшүнүктү окутуп-үйрөтүү максат, милдеттери турат. Кыргыз Республикасынын Эл мугалими Исак Бекбоев белгилегендей, макал-ылакаптарды окутуунун «максаты – бул сабак убагында мугалим менен окуучунун биргелешкен ишинин негизинде окуучу ээ боло турган болжолдуу натыйжа», «мугалимдин жетекчилиги астында бүткүл сабак процессинде окуучулар өздөштүрүүчү билим, тарбия-таалимдин жыйындысы» (2. 39). Демек, окуучулар макал, ылакап деген түшүнүккө, билимдерге ээ болушат жана кыргыз элинин ар кыл темадагы макал-ылакаптарын оозеки, жазуу кебинде колдонуу менен, чечендик кептин (риториканын) ыкмаларына үйрөнө алышат. Макал-ылакаптарды «... жогорку илимий-методикалык деңгээлде окутуунун негизинде окуучулардын билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн сапатын кескин түрдө жогорулатып, алардын окууга болгон милдеттүүлүктөрүн күчөтүп, жоопкерчиликтүүлүктөрүн сездирип, окуу-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн өркүндөтө» (2.3) алабыз. Макал-ылакаптар боюнча «...

алган билимди практикада колдонууну ишке ашыруу процессинде окуучулар билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болушат» (2.39). Мугалим сабакты окуучулардан ким, кандай макалдарды билет жана турмушунда колдонот деген суроодон, акыл чабуулу ыкмасынан баштаса да болот. Мында окуучулар өздөрүнүн жаш курактарына ылайык макалдарды таап, айта алышат. Же болбосо, сабакты макал, ылакап түшүнүктөрүн чечмелөөдөн баштаган да ылайык. Мисалы, «Макал – турмуштук тажрыйбанын негизинде эл тарабынан түзүлгөн акыл насаат берүүчү кыска, элестүү, таасирдүү сөздөр» (3. 900), мисалы, «билими күчтүү миңди жыгат, билеги күчтүү бирди жыгат». Ал эми «ылакап, лакап – кандайдыр бир болуп өткөн окуяны, турмуштук фактыны же адамдын мүнөзүндөгү, кылык-жоругундагы өзгөчөлүктү нуска иретинде элестүү, учкул сөздөр аркылуу берүүчү кыска сүйлөмдөр: мисалы, боекчу боекчу десе сакалын кошо боептур (3.1400).

Риторикалык макал – ылакаптар

Сабак – макал-ылакап (эмгек темасы)

Сабактын максаты: Окуучуларды чечендикке, сөзмөрлүккө, акылмандыкка, адептүүлүккө, так, туура, бат ойлоно билүүгө, тапкычтыкка, маектешип сүйлөшө билүү маданиятына, эмгекчилдикке окутуп- үйрөтүү

Сабактын методу: Интерактивдүү метод: жуп менен иштөө:

1 – окуучу: Жалкоого шылтоо көп

2 – окуучу: Бекерчиден безе кач

3 – окуучу: Эмгексизге шылтоо көп

4 – окуучу: Күз - күрөш, жаз – жарыш

5 – окуучу: Көз коркок, кол баатыр

6 – окуучу: Эр эмгегин жер жебейт

7 – окуучу: Адамды эмгек гана бактылуу кылат

8 – окуучу: Эмгек – адамдын көркү

9 – окуучу: Эмгекти сүйбөгөн адам – эси жок наадан

10 – окуучу: Куш канатсыз, адам эмгексиз жашай албайт

11 – окуучу: Эмгек – эрдин көркү, эр – элдин көркү

12 – окуучу: Ким эмгекти сүйсө ал оорубайт

13 – окуучу: Узак өмүр сүргүң келсе эмгек кыл

14 – окуучу: Адамды адам кылган асыл эмгек

15 – окуучу: Жамгыр менен жер, эмгек менен эл көгөрөт

16 – окуучу: Эмгек кылсаң өнмөк бар

17 – окуучу: Эмгек эрдикке жеткирет

18 – окуучу: Эмгекчилдин наны таттуу

19 – окуучу: Ишиң калганча ашың калсын

20 – окуучу: Иштесең тиштейсин

Риторикалык үй тапшырма: Эмгек тууралуу макал-ылакаптарды түзүп келгиле

Риторикалык м а к а л – ы л а к а п т а р

Сабак – макал-ылакап (эл жана эр жигит)

Сабактын максаты: Окуучуларды чечендикке, сөзмөрлүккө, акылмандыкка, адептүүлүккө, так, туура, бат ойлоно билүүгө, тапкычтыкка, маектешип сүйлөшө билүү маданиятына, кайратмандыкка, патриоттуулукка окутуп- үйрөтүү

Сабактын методу: Интерактивдүү метод: жуп менен иштөө:

1 – окуучу: Баатыр бир өлөт, коркок миң өлөт

2 – окуучу: Эр болсоң көк бол, сөзүнө бек бол

3 – окуучу: Баатыр кол баштайт, чечен сөз баштайт

4 – окуучу: Азаматтын жакшысы азыраак сүйлөп, көп тыңшайт

5 – окуучу: Жакшы эл камын ойлойт, жаман өз камын ойлойт

6 – окуучу: Жакшы жигит элин алга сүйрөйт

7 – окуучу: Эр элдин көркү, токой жердин көркү

8 – окуучу: Эр жигит эл четинде, жоо бетинде

9 – окуучу: Эрдин баркын эл билет, элдин баркын эр билет

10 – окуучу: Элин сагынбас эр болбойт

11 – окуучу: Эр энеден туулат, эли үчүн өлөт

12 – окуучу: Элдин уулу болуш кымбат

13 – окуучу: Жакшы жигит эл камы үчүн жүгүрөт

14 – окуучу: Жакшы жигит көктөгү жылдыз

15 – окуучу: Эл болбосо, эр болбойт

16 – окуучу: Эр азыгы – элден

17 – окуучу: Эр ачкадан өлбөйт, арынан өлөт

18 – окуучу: Эр жигит бирде мырза, бирде кул

19 – окуучу: Эр жигитке жетимиш түрдүү өнөр аз

20 – окуучу: Эр төрөгөн эл өлбөйт

Риторикалык үй тапшырмасы: Эл жана эр жигит тууралуу макал-ылакаптарды түзгүлө.

Риторикалык м а к а л – ы л а к а п т а р

Сабак – макал-ылакап (эне тил темасы)

Сабактын максаты: Окуучуларды чечендикке, сөзмөрлүккө, акылмандыкка, адептүүлүккө, так, туура, бат ойлоно билүүгө, тапкычтыкка, маектешип сүйлөшө билүү маданиятына, эне тилин сүйүүгө окутуу- үйрөтүү

Сабактын методу: Интерактивдүү метод: топ менен иштөө:

- 1 – топ: 1. Өнөр алды – кызыл тил
2. Жакшы сөз - жарым ырыс
3. Сөздү чын, сууну чым токтотот
4. Ой – океан, тил – булак
- 2 – топ: 1. Тил чебери – чеченде
2. Чечендин сөзү баарыга орток
3. Чечен тил чебер сөз баштайт
4. Эстүү сөз элде калат
- 3 – топ: 1. Так сөздүн таасири күчтүү
2. Так сөз талашты чечет
3. Тил – акыл таразасы
4. Пил көтөрбөгөндү тил көтөрөт
- 4 – топ: 1. «Сиз» деген сылык сөз, «сен» деген сенек сөз
2. Сөздү чын токтотот, сууну чым токтотот
3. Чындык сөз чыккан чынардай
4. Ой - сөздүн булагы
- 5 – топ: 1. Акылдуу байкап сүйлөйт
2. Даанышман айткан сөз – нуска
3. Жакшынын өзү өлсө да сөзү өлбөйт
4. Маанилүү сөздүн максаты күчтүү
- 6 – топ: 1. Карынын кебин капка сал
2. Ата тилин арсыз укпайт
3. Тилек арыбайт, тил карыбайт
4. Сөз сөзмөргө кул
- 7 – топ: 1. Тилим – менин дилим
2. Тил – улуттун жаны
3. Эне тилим – эне сүтүм
4. Улут болсом, тилим менен улутмун
- 8 – топ: 1. Көп тил билүү - өнөр
2. Канча тил билсең ошончо адамсың
3. Жакшы сөзгө жай көп
4. Көп сөз - көмүр, аз сөз - алтын

Риторикалык үй тапшырма: Эне тилине арналган макал-ылакаптарды ойлоп тапкыла

Адабий булактар

1. Мусаева В.И. Календарлык пландар: Кыргыз тили жана кыргыз адабияты. – Б.: «Алтын тамга», 2011. – 40-41бб.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-басылышы. –Б.: « Бийиктик», 2011. -39б.

3. Кыргыз тилинин сөздүгү. – Б.: «AVRASVA PRESS», 2010. – 900б. 1400б.
4. Кыргыз макал, лакап, учкул сөздөрү. Жыйнаган Мухамед Ибрагимов. – Б.: 2008. – 638б.
5. Койчуманов Жумаш. Макал-лакаптар жыйнагы. – Б.: «Бийиктик» 2011. – 577б.
6. Мусаева В.И., Ташбалтаева Э.К. Макал,ылакаптар. Пословицы и поговорки. – Б.: «Гүлчынар» 2006. -125б., - Б.: «Олл Колорс» 2009. -98б.
7. Мусаева В.И. Элдик накыл кептер. - Б.: «Олл Колорс» 2009. - 84б.
8. Мусаева В.И. Элдик чечен сөздөр. - Б.: «Олл Колорс» 2009. - 52б.
9. Мусаева В.И. Чечендик кеп. – Б.: «Алтын тамга» 2007. – 89б.